Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Vit kattost i Skåne

Kjell-Arne Olsson & Charlotte Wigermo

Vit kattost *Malva pusilla* är en liten kulturbunden art som gått starkt tillbaka i vårt landskap sedan åtminstone mitten av 1900-talet. I vår senaste nationella rödlista från 2005 är den klassad som Sårbar (VU) i Sverige. Även om jag läst att man kan använda kattostens rötter som tandborste, är det nog inte förbättrad munhygien som är den viktigaste orsaken till dess tillbakagång. Fastmer har säkert ökad renhållning och ”uppsnyggning” kring gårdar, med färre lösgående djur och öppna gödselstackar, bidragit starkt till att vit kattost blivit en allt sällsyntare art. Den trivs nämligen på öppen, näringsrik mark som hålls öppen genom t.ex. tramp. Sådana marker blir alltmer ovanliga i vår tids jordbrukslandskap. Kemisk ogräsbekämpning och igenväxning av t.ex nässlor är andra faktorer som är negativa för en konkurrenssvag art som vit kattost. Det är ett öde den delar med många andra gamla gårdsväxter som numera är mer eller mindre rara, försvinnande eller t.o.m. borta: lungrot *Chenopodium bonus-henricus*, bolmört *Hyoscyamus niger*, kamomillkulla *Anthemis cotula*, gatmålla *Chenopodium murale*, bymålla *Chenopodium urbicum*, loppört *Pulicaria vulgaris*…

Det är inte bara på gårdsnära mark man kan finna vit kattost. Ibland kan man även hitta den på t.ex. avskrädesplatser, klippta gräsmattor och i åkrar, på Öland framför allt i åkrar med sockerbetor. I Bohuslän har den i senare tid även blivit funnen på fågelgödslade öar. Med sina tjocka fröskal kan fröna behålla sin grobarhet i uppemot ett sekel.

Vit kattost är ursprunglig i Östeuropa och västra Asien. Med kulturen har den spridits till Central- och Nordeuropa, men även till så avlägsna trakter som Nordamerika, Sydafrika och Nya Zeeland. Hos oss är kattosten en gammal nyttoväxt som odlades i de medeltida örtaträdgårdarna. De äldsta fynden är från stenåldern.

Figur 1. Vit kattost. Foto Åke Svensson.

Vit kattost *Malva pusilla*

Beskrivning. Vit kattost är en vanligen ettårig ört med nedliggande till uppstigande stjälk, grunt handflikiga blad och små, ofta vita blommor. Stjälken är grenig och bladen är långskaftade, grågröna och håriga. Vit kattost blommar från juli till september. Foderbladen tillväxer inte i frukt och de har kanthår som är omkring en millimeter långa. Kronbladen är vita eller sällan blekröda, bara en halv centimeter långa, knappt längre än foderbladen. Delfrukterna har skarpa kanter och är tydligt nätådrade.

Vit kattost kan förväxlas med skär kattost *(M. neglecta*), men den senare har större blommor med kronblad som vanligen är dubbelt så långa som foderbladen och nästan släta delfrukter. Arten kvarnkattost (*M. parviflora*) skiljs genom rosa blommor och i frukt uppblåst foder med kala eller kort kanthåriga foderblad, samt vingkantade delfrukter.

Utbredning. Vit kattost är ganska vanlig i södra Sverige, men förekommer sparsamt till sällsynt även i mellersta Sverige. Den växer på odlad mark, avfallsplatser och i vägkanter, och också ofta runt gårdar. **Första fynduppgift** är från Göteborg och publicerades i Bromelius *Chloris gothica* 1694 (Nordstedt 1920).

Användning. Enligt Retzius (1806) kan vit kattost, liksom de andra arterna i släktet, användas som läkeväxt och till spånad.

Etymologi. Artnamnet *pusilla* betyder mycket **li**ten och är en diminutiv form av latinets *pusus* (liten gosse). Svenska namnet kattost är känt sedan medeltiden.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.-L., 2007. Den virtuella floran.
>http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html<.
Naturhistoriska Riksmuseet.

Som nyttoväxt har vit kattost haft en mångsidig användning. Hela plantan och dess frukter kan nyttjas som en färgväxt som ger olika gula och gröna nyanser. Liksom t.ex. lin och hampa kan alla malvor efter rötning användas som spånadsväxter. Bladen är mjukgörande och antiinflamatoriska och bra för allehanda hudbesvär, inklusive bistick och bölder. Invärtes är kattosten ett beprövat medel mot hosta, bronkit och t.o.m. hemoroider.

Bladen och fröna av vit kattost är ätliga. De har en mild smak och kan med fördel användas i sallader. Redan för mer än två millennier sedan njöt man av rätter tillredda av malvor:

”De gamle Romare åto Malva stufwad, såsom wi Spenat, fast på annat sätt tilredd med Olja, Ätticka och Krydder, som wisserligen icke skulle behaga denna tidens gomar. De ansågo den så mycket hälsosammare som den efter deras ärfarenhet bidrog til öppet lif. Denna rätt war en sådan läckerhet hos dem, at CICERO som på et Gästabud icke lät reta sig af de andre läckerheterna, åt sig sjuk af Kattost. Hwilka Kattostarter de egenteligen nyttjade på sina Bord, hafwa wi wäl ingen säkerhet om…”

Ur *Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ* av A. J. Retzius (1806)

Nu när medelhavsköket, med allsköns ingredienser som olivolja, vitlök, basilika, kapris och soltorkad skinka förädlade till pizza och pastarätter, blivit svensk husmanskost, kan vi kanske också ta åt oss malvor i vår hushållning. Dock kan bladen av vit kattost innehålla höga halter av nitrat, vilket kan motivera till måttlighet av konsumtionen. (Kanske var det denna brist på måttlighet som gjorde den annars så vältalige Cicero så sjuk under gästabudet. Men gott var det visst!).

I Sverige har vit kattost noterats i de flesta landskapen, med huvudförekomster i Götaland och de södra delarna av Svealand. I Skåne är det en sällsynt art som under inventeringen för Skånes Flora (1989–2005) blev funnen på 75 lokaler. 2015–2016 återbesökte floraväktarna i Skåne dessa lokaler och återfann den på 24 lokaler. Detta måste trots allt vara ett gott resultat för en art som ofta uppträder tillfälligt och obeständigt. Den vita kattosten har bara enstaka aktuella förekomster i de nordvästra, nordöstra och sydöstra hörnen av landskapet; en helt övervägande del av lokalerna finns i den sydvästra delen av Skåne. De flesta förekomsterna hyser bara några enstaka eller något 10-tal plantor. På sex lokaler kunde emellertid mer än etthundra exemplar räkna in: 120 ex. i vägren och kant av hästhage N kyrkan i Bunkeflo; 154 ex. i en åkerkant O Ängagården i Färlöv; 200 ex. i Pildammsparken i Malmö; 300 ex. i kant av betåker vid Hjärupsgården i Uppåkra; 600 ex.

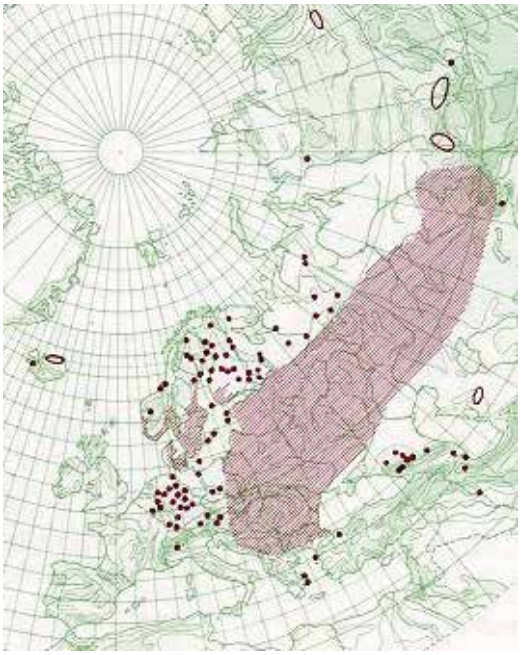

Fig. 2.Vit kattosts utbredning på jorden. Den förekommer även som införd i Nordamerika, Nya Zeeland och Sydafrika. Efter Hultén & Fries (1986).

Fig. 3. Vit kattost. Närbild på blomma. Foto: Åke Svensson.

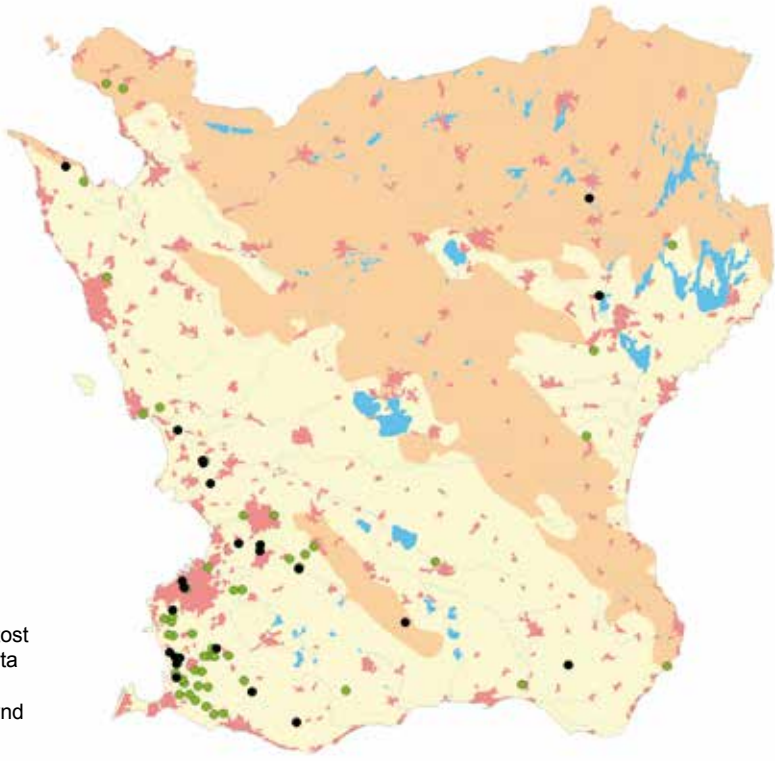

Fig. 4.. Utbredning av vit kattost i Skåne 2014 och 2015 (svarta prickar), samt tidigare kända lokaler efter 1989 utan återfynd (gröna prickar).

OSO Haglösa Kungsgård i Lilla Slågarp och otroliga 4 650 ex. i betåker och åkerkanter N Nygård i Brågarp. Det måste ha varit en syn utöver det vanliga. som mötte Staffan Nilsson i augusti 2015. En sammanräkning av alla exemplar på övriga lokaler i Skåne kommer inte ens upp i hälften av antalet plantor av vit kattost i Brågarp. Själv blev jag (KAO) hänförd när jag fann 2 plantor på en jordtipp i ett gammalt grustag öster om Vä 2005.

Från att ha varit ganska vanlig är vit kattost en gammal kulturväxt som numera är på tillbakagång. Minskningstakten har beräknats till 15–30 % under det senaste decenniet, och denna minskning förmodas fortgå även framöver. Antalet lokalområden i landet uppskattas till omkring 250 och antalet reproduktiva individer till strax under 10 000. Framför allt är ändrade förhållanden inom jordbruket, t.ex. minskad djurhållning och skärpta regler kring gödselhantering, orsaker till tillbakagången.

För att gynna vit kattost, som är en lågvuxen och nedliggande ört, är det viktigt att den skyddas mot igenväxning av nässlor och andra högvuxna och kraftiga arter. Om markytor bearbetas och hålls öppna underlättar detta för kattosten att gro och utvecklas. I detta sammanhang kan det vara viktigt med en positiv kontakt med markägare för att få dessa att bli stolta och glada över sin lilla kattost och därigenom få dem att sköta och vårda sina marker på ett för vit kattost gynnsamt sätt.

